

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه هنر اصفهان

دانشکده هنر ادبیات و تمدنها

گروه هنر اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته هنر اسلامی

مطالعه و بررسی سوگ و عناصر ساختاری آن در ایل بختیاری

استادان راهنما:

دکتر بهار مختاریان

دکتر عباس قنبری عدیوی

پژوهشگر:

زینب رزازی

شهریورماه ۱۳۹۱

اظهارنامه دانشجو:

موضوع پایان نامه: مطالعه و بررسی سوگ و عناصر ساختاری آن در این بختیاری

استاد راهنما: خانم دکتر بهار مختاریان-آقای دکتر عباس قنبری عدیوی

اینجانب زینب رزازی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته هنر اسلامی گرایش چوب دانشکده هنر ادیان و تمدنها دانشگاه هنر اصفهان به شماره دانشجویی ۸۷۱۱۵۰۲۱۱۴ گواهی می نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان نامه توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید می باشد و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. به علاوه گواهی می نمایم که مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری ارائه نشده است و در تدوین متن پایان نامه چارچوب مصوب دانشگاه هنر اصفهان را به طور کامل رعایت کرده ام.

امضاء دانشجو:

تاریخ:

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس از این پایان نامه کارشناسی ارشد، برای دانشگاه هنر اصفهان محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع است.

دانشگاه هنر اصفهان

دانشکده هنر ادیان و تمدنها

گروه هنر اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته هنر اسلامی گرایش چوب آقای / خانم

زینب رزا زی با عنوان:

مطالعه و بررسی سوگ و عناصر ساختاری آن در ایل بختیاری

ارایه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای درجه کارشناسی ارشد که در تاریخ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با نمره درجه به تصویب نهایی رسید

امضا	۱- استاد راهنمای اول پایان نامه آقای دکتر با مرتبه علمی
امضا	۲- استاد راهنمای دوم پایان نامه آقای دکتر با مرتبه علمی
امضا	۳- استاد مشاور اول پایان نامه آقای دکتر با مرتبه علمی
امضا	۴- استاد مشاور دوم پایان نامه آقای دکتر با مرتبه علمی
امضا	۵- استاد داور داخل گروه آقای دکتر با مرتبه علمی
امضا	۶- استاد داور خارج از گروه آقای دکتر با مرتبه علمی

مهر و امضای مدیر گروه

سپاسگزاری:

سپاس به حضور همه کسانی که اشتیاق آموختن و شکوفا شدن را در وجودم شعله ور کردند

پدر و مادر عزیزم

اساتید و معلمان بزرگوارم

تقدیم به:

بهترین یار و همراه روزهای سخت زندگی ام
همسر مهربانی

چکیده:

برای شناخت آیینها، شناخت اسطوره‌ها و نظم‌های نمادینی که میان عناصر سازنده آیین وجود دارد لازم است. آیین‌های سوگواری در شمار مهم‌ترین نمودهای هویت اجتماعی اقوام قرار می‌گیرند. این آیین‌ها نشان می‌دهند که هرچند خاستگاه اصلی آن‌ها فراموش شده است اما در میان جوامع حضور دارند. قوم بختیاری به عنوان یکی از اقوام کهن ایرانی میراث دار اساطیر، باورها و رسوم آیینی هندو اروپایی می‌باشد که این باورها را به خوبی تا امروز حفظ کرده و در مراسم سوگواری خود نمایش می‌دهد.

این پژوهش به شیوه مطالعه کتابخانه‌ای و میدانی، و با روش مقایسه داده‌ها انجام شده و به دنبال مطالعه سوگ و عناصر ساختاری آن در قوم بختیاری است که آیا این مولفه‌ها تاثیر آیینهای باستانی و باورهای کهن هستند؟ آیا این آیین‌ها با ویژگیهای فرهنگی قوم بختیاری نیز وابستگی دارند؟

از مطالعه عناصر سازنده آیینهای سوگ نتیجه می‌گیریم که رفتارهای آیینی که در خلال مراسم اتفاق می‌افتد نه تنها ادامه دهنده سنت‌های کهن است بلکه هر کدام بیانگر اعتقادی عمیق و باوری کهن است که مربوط به اساطیر و باورهای باستانی قوم بختیاری است. بسیاری از این آیینها باز مانده رسوم سکایی در ایران است.

کلیدواژه‌ها:

سوگ، نماد، اسطوره، آیین، قوم بختیاری

فهرست مطالب

	عنوان	صفحه
	پیشگفتار	
۱	۱ - فصل اول - کلیات تحقیق	
۲	۱-۱ - مقدمه	
۲	۲-۱ - بیان مسأله	
۳	۳-۱ - اهمیت و ضرورت پژوهش	
۳	۴-۱ - اهداف پژوهش	
۴	۴-۱ - چهارچوب نظری پژوهش	
۴	۶-۱ - روش پژوهش	
۵	۷-۱ - قلمرو مکانی پژوهش	
۵	۸-۱ - قلمرو زمانی پژوهش	
۵	۹-۱ - ابزار گردآوری داده ها	
۵	۱۰-۱ - روش تجزیه و تحلیل داده ها	
۵	۱۱-۱ - محدودیت پژوهش	
۶	۱۲-۱ - خدمات پژوهش	
۸	۲ - فصل دوم - درآمدی بر سوگ	
۹	۱-۲ - سوگ و فرهنگ	
۱۰	۲-۲ - سوگ و تدفین در گستره جهانی	
۱۲	۳-۲ - مرگ در بین النهرين	
۱۳	۴-۲ - مرگ در عیلام	
۱۵	۴-۱-۱ - مراسم تدفین در عیلام میانه	
۱۸	۳ - فصل سوم - سوگ در ایران باستان	
۱۹	۱-۳ - مرگ و تدفین در ایران باستان	
۲۰	۲-۳ - سوگ و سوگواری در متون باستانی	
۲۰	۲-۳-۱ - سوگ و سوگواری در متون فارسی باستان و میانه	
۲۳	۲-۳-۲ - سوگ و سوگواری در منابع اسلامی(شاهنامه و...)	
۲۴	۱-۲-۲-۳ - از بلندی به زیر آمدن	

۲۴ آتش افروختن	-۲-۲-۲-۳
۲۵ رفتار های مرتبط با سوگ	-۳-۲-۲-۳
۲۶ روشهای تدفین در میان اقوام مختلف ایران باستان.	-۳-۳
۳۱ سیاوش کیست	-۴-۳
۳۱ سیاوش به روایت اوستا	-۴-۳
۳۲ سیاوش به روایت متون پهلوی	-۳-۴-۲
۳۳ سیاوش به روایت شاهنامه	-۳-۴-۳
۳۴ سوگ سیاوش	-۴-۴-۳
۳۵ آثار سیاوشان در یافته های باستان شناسی	-۴-۴-۵
۳۶ جایگاه سیاوش در اساطیر	-۴-۴-۶
۳۹ فصل چهارم - سوگ نزد قوم بختیاری	-۴-۴-۶
۴۰ تاریخ بختیاری	-۴-۱-۱
۴۲ جغرافیای منطقه	-۴-۱-۱-۱
۴۳ جامعه بختیاری	-۴-۱-۲-۱
۴۴ جامعه و نظام مدیریت آن در ایل بختیاری	-۴-۱-۳
۴۶ مراسم سوگ بختیاری	-۴-۲-۴
۵۰ ورود مردان به مراسم	-۴-۲-۱-۱
۵۱ ورود زنان به مراسم	-۴-۲-۲-۲
۵۳ مراسم سنتی سوگ	-۴-۲-۲-۳
۵۶ مافگه	-۴-۲-۲-۵
۵۷ کتل	-۴-۲-۵-۵
۵۸ طلسیم	-۴-۲-۶
۶۰ فصل پنجم - عناصر شنیداری	-۵-۱
۶۱ موسیقی	-۵-۱-۱
۶۱ مقام	-۵-۲-۲
۶۲ موسیقی مقامی بختیاری	-۵-۳
۶۲ تقسیم بندی موسیقی بختیاری	-۵-۴
۶۳ موسیقی عزا	-۵-۵
۶۳ موسیقی سازی	-۵-۱
۶۴ موسیقی چپی	-۵-۲
۶۴ سازهای موسیقی چپی	-۵-۳

۶۵	۴-۵-۵- مقام های چپی
۶۵	۶-۵- موسیقی آوازی
۶۵	۶-۶- سوگ آوازها
۶۶	۶-۶- زمان اجرای سوگ آواز
۶۷	۶-۶-۳- اجراکنندگان سوگ آواز
۶۷	۶-۶-۴- تعداد سوگینه خوان
۶۸	۶- فصل ششم - عناصر ادبی
۶۹	۶-۱- بررسی عناصر ادبی سوگ
۷۰	۶-۲- سوگ آوازها
۷۱	۶-۳- در سوگ زن ها
۷۲	۶-۴- در سوگ مردان
۷۲	۶-۵- در سوگ افراد متقد و عابد
۷۴	۶- فصل هفتم - عناصر نمادین
۷۷	۶-۱-۱- فقره های نمادین
۷۷	۶-۱-۱-۱- اشیا نمادین
۷۷	۶-۱-۱-۱-۱- آتش
۷۸	۶-۱-۱-۱-۲- کتل
۷۹	۶-۱-۱-۱-۳- سیاه چادر
۸۰	۶-۱-۱-۱-۴- اسب
۸۳	۶-۱-۱-۱-۵- شیر سنگی
۸۵	۶-۱-۱-۱-۶- اعمال نمادین
۸۵	۶-۱-۱-۱-۷- ویله ها
۸۶	۶-۱-۱-۲- حرکات دست
۸۸	۶-۱-۱-۲-۳- بریدن گیسو
۸۹	۶-۱-۱-۲-۴- وارونه کردن ابزار کار
۹۰	۶-۱-۱-۲-۵- تابوها
۹۱	۶- فصل هشتم - نتیجه گیری
۹۵	۶- منابع

ω

فهرست عکسها

صفحه	عکس
۳۶	عکس(۳-۱)
۵۲	عکس(۴-۱)
۵۳	عکس(۴-۲)
۵۳	عکس(۴-۳)
۵۴	عکس(۴-۴)
۵۵	عکس(۴-۵)
۵۵	عکس(۴-۶)
۵۶	عکس(۴-۷)
۵۷	عکس(۴-۸)
۵۷	عکس(۴-۹)
۵۸	عکس(۴-۱۰)
۸۰	عکس(۷-۱)
۸۲	عکس(۷-۲)
۸۲	عکس(۷-۳)
۸۳	عکس(۷-۴)
۸۷	عکس(۷-۵)
۸۷	عکس(۷-۶)
۸۷	عکس(۷-۷)
۸۷	عکس(۷-۸)

عکس (۷-۹) ۸۸

عکس (۷-۱۰) ۸۸

پیشگفتار

فرهنگ کلیتی است تفکیک ناپذیر که عناصر مختلف تشکیل دهنده آن وابستگی متقابل دارند. اشیاء ساخته شده، گروههای سازمان یافته و نمادگرایی سه بعد فرآیند فرهنگی بشمار می‌آیند که بایکدیگر رابطه تنگاتنگ دارند (مالینوفسکی، ۱۳۸۴: ۱۶۱). در واقع فرهنگ در برگیرنده آشکارترین جنبه‌های رفتار انسانی بوده دارای ابعاد مادی و معنوی است (همان ۵۴ و ۲۳).

واژه فرهنگ يا culture از دو قسمت تشکیل شده است که قسمت اول آن به معنای آیین است. یعنی نظامی يا مجموعه‌ای از عادات دینی و تشریفات مذهبی که مختص یک ایزد يا روان است (Morris, 1970: 321). واژه Ritual به معنای مناسک يا آیین از Rite گرفته شده است و به معنای دستور انجام مراسم مذهبی يا رسمی به کار می‌رود. (همان، ۱۱۲۱). این واژه که ریشه‌ای دینی دارد به مجموعه‌ای از اعمال تکرار پذیر که برای دست یافتن به اهدافی مشخص به صورت کلامی يا با حرکات کاملاً نمادین انجام می‌گیرد اطلاق می‌شود.

آیینها و اسطوره‌ها به دلیل اینکه پدیده ای فرهنگی محسوب می‌شوند بنا به گفته مالینوفسکی به یکدیگر وابسته هستند (مالینوفسکی، ۱۳۸۴: ۱۶۹). ارتباط میان اسطوره و آیین به عنوان دو پدیده فرهنگی به واسطه نظریه اسطوره – آیین مطرح می‌شود. این نظریه بیان می‌دارد که اسطوره‌ها و آیینها بدون یکدیگر نمی‌توانند وجود داشته باشند (قدیمی: ۱۳۹۰). اسمیت آیین‌ها را مقدم بر اسطوره می‌داند چرا که از نظر او آیین ثابت است و لازم الاجرا ولی اسطوره قابل تغییر است و در اختیار پرستندگان و بستگی به نظر آنان دارد (Smith, 1998/28). از سوی دیگر تمام کارهای عبادتگر باستانی بدنه‌ای مادی دارد که خدایان و انسان‌ها را در کنار هم در روابطی مستحکم و خاص قرار می‌دهد از این رو مکان‌های خاص، اشیای خاص و حتی جانورانی از نوع مقدس شمرده می‌شوند و این تقدیس به واسطه رابطه نزدیکی است که با خدایان برقرار می‌کند و این دریافت نقش عمدۀ ای در پیشرفت همه‌ی نهادهای دینی ایفا می‌کند (قدیمی: ۱۳۹۰). به عقیده «فریز»^۱ آمیختن اسطوره و آیین به معنای دین وجود و جادو است. از نظر فریز اسطوره برآیین تقدم داردومنند «تايلر»^۲ معتقد است که اسطوره جهان را توضیح می‌دهد اما برای او توضیح معنای جهان همان کنترل جهان است (segal, 1998/4). در این میان برخی نیز مانند «جین هریسون»^۳ معتقد هستند که اسطوره و آیین با هم ایجاد شده‌اند و این آیین مقدم بر اسطوره نیست. از نظر هریسون آیین اظهار احساس است، آن چیزی که در عمل حس می‌شود و اسطوره ریشه در کلمات یا اندیشه‌ها دارد (Harrison, 1998/7).

از نظر مالینوفسکی اسطوره به عنوان مهمیز زدن به جهت اطاعت از قوانین، رسوم و نهادهای اجتماعی به کار می‌رود. اسطوره‌ها بر پیدایش (منشاء) پدیده‌های اجتماعی امروزی که به دوره‌ی باستان بر می‌گردند تاثیر می-

James Frazer-^۱
Edward Tylor-^۲
Jane Harrison-^۳

گذارند و به این پدیده ها وصله‌ی سنت می‌چسبانند. از نظر او اسطوره نه تنها بالاتر از یک نیروی فرهنگی است بلکه روایت نیز هست به همین جهت جنبه‌های ادبی مربوط به خود را دارا است. اسطوره ریشه‌های آینده حماسه، رمانس و تراژدی را در بردارد و به واسطه‌ی نبوغ خلاقه‌ی مردم اسطوره در این زانوها نیز هنرمند به کار می‌رود.

از نظر او اصولاً اسطوره پایه گذار یک منشور جامعه شناسی است. اسطوره به عنوان بیانی از حقیقت بسیار کهن که هنوز در زندگی روزانه‌ی امروز زنده است قضاوتی از ارزش‌های اخلاقی، نظام اجتماعی و یا باور جادویی را فراهم می‌آورد. بنابراین اسطوره نه داستان صرف است نه شکلی از دانش و نه شاخه‌ای از هنر یا تاریخ و نه داستانی توصیفی. اسطوره مملو از کارکرد منحصربه فرد است که با ماهیت سنت، واستمرار فرهنگ؛ با ارتباط میان پیری و جوانی، و با گرایش بشر به گذشته به صورت تنگاتنگ پیوند دارد. بنابراین اسطوره یک عامل حیاتی برای تمام فرهنگ است چراکه دائمًا تجدید می‌شود. هر تغییر ناریخی اسطوره‌ی خود را خلق می‌کند که به هر حال به صورت غیرمستقیم با واقعیت تاریخی در ارتباط است (Malinowski 1998/127_8).

میرجا الیاده کارکردهایی چند برای اسطوره قائل می‌شود و اسطوره را در خدمت توضیح مبداء جهان می‌شمارد به همین جهت همانند مالینوفسکی تقدس زمان باستان را برای آنان قائل است. از نظر او آیین‌ها از یک سوم‌تعلق به پدیده‌های بسیاری هستند که بوسیله اسطوره قضاوت می‌شوند از سوی دیگر اسطوره خود به صورت آینینی نمایش داده می‌شود. وقتی چنین می‌شود، اسطوره همچون ماشین زمان عمل می‌کند که فرد را به گذشته، به زمان مبداء (آغاز) توضیح و قضاوت پدیده‌ها می‌برد (Eliade 1998/180). در واقع از نظر الیاده اسطوره نقل کننده‌ی سرگذشتی قدسی و مینوی بوده، واقعه‌ای است که در زمان آغازین رخ داده است. بنابراین اسطوره همواره متنضم روایت یک خلقت است و از آنجایی که اسطوره اعمال موجودات فوق طبیعی و تجلی نیروهای مینوی آن‌ها را شرح میدهد خود سرمشق والگوی نمونه‌ی همه کاره و فعالیت‌های بشری می‌گردد (الیاده ۱۴۵، ۱۳۸۶). او به عنوان اندیشمندی که دیدگاهی پدیدارشناسانه نسبت به اسطوره دارد اسطوره و نماد رامهمتر از آیین می‌داند و معتقد است آیین قادر به توضیح نماد نیست (مختریان ۱۳۸۹).

در این میان انسان شناسان نمادین در رویکرد نمادشناختی چنین عنوان کردن که فرهنگ مجموعه‌ای از معانی است که در خلال نمادها و نشانه‌ها درک می‌شود و برای درک آن ابتدا به سرغ بررسی نمادها رفت (فکوهی ۱۳۸۱، ۲۵۴). بحث در رویکرد نمادشناختی آن است که شبکه‌های معنایی چگونه از خلال نمادها شکل می‌گیرند، چگونه با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و چه فرآیندهایی را برای درک محیط و جهان بیرونی برای فرد و گروه ایجاد می‌نمایند. اعتقاد ایشان برآن است که نمادها به تنها ی دارای معنا هایی مستقل هستند و در زمان قرار گرفتن در مجموعه‌های ساختاری بزرگ تر شکل منفعل ندارند بلکه در آن مجموعه‌ها نیز اثر می‌گذارند. باید توجه داشت که در رویکرد نمادشناختی فرآیندهای دینی و به ویژه مناسک مورد نظر است چراکه در مناسک فرد در شرایطی تئاتر گونه قرار می‌گیرد که توضیح نشانه‌ها را ساده تر می‌کند (همان ۶_۲۵۵).

نماد^۴ چیزی است که چیز دیگری را با تداعی درمعنی، همانندی یا قرارداد نشان می دهد به ویژه زمانی که یک شیء یا مادیت نشان دهنده‌ی امری غیرقابل رویت باشد {واژه لاتین Symbolum به معنای نشانه وعلامت که از ریشه یونانی Sumbolon به معنای نشانه‌ی شناسایی گرفته شده است ، از Sumballein به معنی سر هم کردن ، همانند کردن: sun_ ballein+ به زمین زدن (انداختن)}(Morris1970/1302). معنای ضمنی نماد ازآنجا نشئت گرفته است که در یکی ازآینهای یونانی کوزه ای را چند تکه می کردند و میان گروهی از افراد هم آین پخش می نمودند. هنگامی که گروه گردهم می آمد، هریک از اعضاء تکه‌ی کوزه‌ی خود را می آورد، به هم متصل می کردند و این طریق عضویت خود را در آن انجمن نشان می دادند. بعبارتی هر تکه از کوزه نماد آن فرد بشمار می آمد. افلاطون در رساله‌ی ضیافت خود واژه سمبول را به معنی دونیمه که باهم کل را می سازند به کار برده است. در انجمن‌های سری فیثاغورثیان نیز این واژه درمعنی «نشانه‌ی شناخت، واژه‌ی شناسایی» به منظور شناخت اعضاً انجمن به کار می رفته است (مخترابیان ۱۳۸۹).

نماد نشانه‌ای است که بیشتر از محتوای ذاتی خود بیان می کند در واقع نماد مفهومی است که نشان دهنده و در برگیرنده الگوی وسیع‌تر معنایی است(Morgan1983/4). در رویکرد نماد‌شناختی، نماد هرچیزی می تواند باشد: یک عمل، یک شیء، الگویی از صدایها، مراسم سوزاندن جنازه، جمع شدن افراد برای صرف یک خوراک و... در واقع نزد پژوهشگران این حوزه نمادوسیله دستیابی به معنا محسوب می گردد(Shweder2010/90).

از نظر کاسپیر روح یک قوم در اسطوره‌های آن نهفته است و این اسطوره‌ها به نوعی کلید فرهنگ جمعی آن مردم و ساختار ذهنی آنان هستند(کاسپیر ۱۳۸۷، ۱۶). ارتباط اسطوره و آینین با فرهنگ از نوع جزء به کل است بنا براین آشنایی با اسطوره‌ها و آینین‌های مرتبط با آن‌ها برای درک هرچه بهتر ساختارهای اجتماعی_ دینی و نیز نهادهای تشکیل دهنده‌ی فرهنگ مدد رسان خواهد بود چرا که اسطوره‌ها و آینین‌ها در زمرة بخش معنوی یا دریک کلام ایدئولوژی فرهنگ قرار می گیرند «فرهنگی که از نظرگیرتنزظامی از مفاهیم است که در قالب نمادها بیان می شود و از خالل نمادهای خود جهان را در ذهن انسان‌ها معنی دارکرده و آن‌ها را قادر به شناخت و درک آن می نماید و به انسان‌ها امکان می دهد با یکدیگر ارتباط برقرار کنند»(فکوهی ۱۳۸۱، ۲۵۶).

در این راستا به منظور آشنایی با آیننهای سوگ در ایل بختیاری، با شناسایی خاستگاه این قوم به عنوان یکی از اقوام کهن ایرانی، عناصر و مولفه‌های ساختار سوگ را بررسی می نماییم. در این پژوهش تلاش بر این است تا با شناخت عناصر و رفتارهای نمادینی که در خلال آینین سوگ در نزد قوم بختیاری اتفاق می افتد، و همچنین اسطوره‌ها و باورهای کهن که در این قوم وجود دارد به ریشه یابی آنها پرداخته و شبکه معنایی موجود در بین عناصر، رفتارها و آیننهای سوگ در نزد این قوم را کشف نماییم. به این منظور ابتدا در این پژوهش مقوله‌ی سوگ و تدفین در فرهنگ جهانی و بعد تمدن‌های باستانی از نظر گذرانده و آینین‌های سوگ در ایران باستان مورد مطالعه قرار می

گیرد. سپس این آیینها در قوم بختیاری مطالعه می شوند. عناصر سازندهٔ سوگ نزد قوم بختیاری در سه دستهٔ عناصر شنیداری، ادبی و نمادین، مورد بررسی قرار می گیرند و تلاش می شود تا ارتباط این نمادها و آیین‌ها با اسطوره‌ها و آیین‌های مرتبط با ایزدان گیاهی و حیوانی توضیح داده شود.